

ר' יוחנן קפדן היה

מים ראשונים: רבי יוחנן (מכונה גם בר נפחא) (180-280 לספירה) היה גדול אמוראי ארץ ישראל בדור השני. עמד בראש ישיבת טבריה (הישיבה הגדולה וכמעט יחידה בארץ ישראל באותה תקופה) שמונים או שישים שנה. תרומתו בתחומי ההלכה והאגדה ממלאת את דפי התלמודים: הבללי והירושלמי, וכן המדרשים. תרומתו לחתימת התלמוד הירושלמי היא גולת הכותרת של חייו. רבי יוחנן זכה לאריכות ימים ועם תלמידיו נמנים גדולי האמוראים בדור הרביעי. בין תלמידיו: ר' אלעזר, רב כהנא, זעירא (זעירי), ר' יעקב בר אידי, ר' חייא בר אבא. חברו הראשון היה אלפא, והשני, חבר-תלמיד, גיס ובר פלוגתא הראשי: ריש לקיש - ר' שמעון בן לקיש. דף זה אינו מתיימר לסקור את מלוא דמותו של ר' יוחנן או להבליט במכוון פן מסוים באישיותו, רק להראות שחז"ל שלא עשו הנחות לדמויות המקרא: האבות, משה, דוד, שלמה, גם לא עשו הנחות לעצמם.

שיר השירים רבה פרשה ח

"מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה ונהרות לא יקטפוה אסיתן איש את פלהון ביתו באהבה בוז יבוזו לו" (שיר השירים ח ז) ... ר' יוחנן הוה מטייל ועולה מטבריה לציפורי, והיה רבי חייא בר אבא סומך אותו. עברו על פני שדה אחד, א"ר יוחנן: שדה זה שלי היה ומכרתיו על מנת ללמוד תורה. עברו על פני בית כרם אחד, א"ר יוחנן: בית כרם זה שלי היה ומכרתיו על מנת ללמוד תורה. עברו על פני בית זיתים אחד ואמר כמו כן. התחיל ר' חייא בר אבא בוכה. א"ל: מה אתה בוכה? א"ל: בוכה אני שלא הנחת לזנותך כלום. א"ל: חייא בני, ונקלה זו בעיניך מה שעשיתי שמכרתי דבר שניתן לששה ימים, שנאמר: "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ" (שמות כ'), אבל התורה ניתנה לארבעים יום, שנאמר: "ויהי שם עם ה' ארבעים יום" (שמות לד כח), וכתוב: "ואשב בהר ארבעים יום" (דברים ט ט).¹ כאשר מת רבי יוחנן היה דורו קורא עליו: "אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה" - שאהב ר' יוחנן את התורה, "בוז יבוזו לו".²

מסכת תענית דף כא עמוד א

אילפא ורבי יוחנן היו גורסים בתורה. דחק להם הדבר מאד. אמרו: נקום ונלך ונעשה עסק, ונקיים בנפשנו: "אפס כי לא יהיה בך אביון" (דברים טו ד).³ הלכו וישבו תחת כותל רעוע. היו כורכים פת. באו שני מלאכי השרת, שמע רבי יוחנן שאמר אחד לחברו: נפיל עליהם כותל זה ונקטלם, שמניחין חיי עולם הבא ועוסקין בחיי שעה! אמר לו האחר: הנח להם, שיש בהם אחד שהשעה עומדת לו. רבי יוחנן שמע, אילפא לא שמע. אמר לו רבי יוחנן לאילפא: שמע מר מידי? - אמר לו: לא. אמר: מששמעתי אני ואילפא לא שמע, שמע מינה לי קיימת השעה. אמר לו רבי יוחנן: אחזור ואקיים בנפשי: "כי לא יחדל אביון מקרב הארץ" (שם יא).⁴ רבי יוחנן חזר, אלפא לא חזר. עד שבא אילפא - מלך רבי יוחנן. אמרו לו (לאילפא): אם היה מר יושב וגורס, לא היה מר מלך?⁵

מסכת כתובות דף קיא עמוד א

שלחו ליה אחוהי לרבה: יודע היה יעקב שצדיק גמור היה ... ולמה הטריח את בניו? - שמא לא יזכה למחילות ... אף על פי שחכם גדול אתה, אינו דומה לומד מעצמו ללומד מרבו; ואם תאמר: אין לך רב! - יש לך רב! ומנו? רבי יוחנן; ואם אין אתה עולה, היזהר בשלשה דברים ...⁶

¹ בשני הפסוקים גם נאמר בהמשך: "לחם לא אכלתי ומים לא שתיתי", שזה חשוב לסיפור שלנו. בפסוק ראשון גם מודגש שמשה היה בימים אלה "עם ה'", והפסוק השני בא, כך נראה, להצביע איך משה רואה את התקופה הזו של שהותו בהר מקץ ארבעים שנה.

² נראה שאין הכוונה לבוז במובן של ימינו, אלא לכך שאין הציבור מבין ומזדהה עם הקרבה-אהבה לתורה בעוצמה כזו.

³ והמשך הפסוק שם: "כִּי־יִבְרַךְ יְבָרְכֶךָ ה' בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נִתְּלַךְ נְחִלָּה לְרִשְׁתָּהּ". היינו, ברכת הקב"ה בארץ, בעסקה ומלאכה, היא שתביא לך שלא יהיו עניים ואביונים.

⁴ והמשך הפסוק שם: "עֲלֶיךָ אֲנִי מְצַוֶּה לְאָמֵר פֶּתַח תִּפְתַּח אֶת־יְדֶיךָ לְאָחִיךָ לְעִנֵּיךָ וּלְאָבִיךָ בְּאֶרֶץ". האם למד מכאן ר' יוחנן שמותר לתלמיד חכם ללמוד תורה מעוני ומישהו כבר יפרס אותו, או שקרא רק את ראשו של הפסוק שמשלים עם כך שתמיד יהיו עניים, ומוטב שיהיו עניים בגין לימוד תורה. כך או כך, קבלנו אגב הסיפור, הסבר לשני הפסוקים בפרשת ראה שכאילו סותרים זה את זה.

⁵ והמשך הסיפור שם שאילפא נתלה על תורן ספינה ואמר שכל מי שישאל אותו שאלה מברייתות ר' חייא ור' אושיעא והוא לא ימצא לו סימוכין מהמשנה, הוא יפיל עצמו מראש התורן ויטבע. וניסה אותו זקן אחד ופשט לו אילפא ממשנת רבי מאיר. ור' יוחנן שמלך ומסר את נפשו על לימוד תורה, לא אהב כשר' אלעזר תלמידו דיבר סרה בעמי הארצות ואמר שאין להם חיים בעולם הזה ובבא, והיה מצטער, עד שחזר בו ר' אלעזר ודרש שבחם שהם תומכים בתלמידי חכמים (כתובות קיא ע"ב).

⁶ אחיו של רבה בר נחמני מחשובי חכמי פומבדיתא, שחיו בארץ ישראל, שולחים לו אגרת שיעלה לארץ ומנסים להביא ראייה מיעקב אבינו שביקש להיקבר בארץ ולא סמך על גלגול המחילות של הצדיקים. וממי ילמד תורה רבה בארץ ישראל? מרבי יוחנן! אך נראה

מסכת בבא מציעא דף פד עמוד א

יום אחד היה שוחה (רוחץ) רבי יוחנן בירדן. ראהו ריש לקיש וקפץ לירדן אחריו. אמר לו: חילך לאורייתא! - אמר ליה: יופיך לנשים! - אמר לו: אם תחזור בך - אתן לך את אחותי שהיא יפה ממני. קיבל עליו. רצה לחזור להביא את כליו (בגדיו) ולא היה יכול.⁷ לימד אותו מקרא ומשנה ועשה אותו אדם גדול.

יום אחד נחלקו בבית המדרש: הסייף והסכין והפגיון והרומח ומגל יד ומגל קציר, מאימתי מקבלין טומאה - משעת גמר מלאכתן. ומאימתי גמר מלאכתן? רבי יוחנן אומר: משיצרפם בכבשן, ריש לקיש אמר: משיצחצחם במים. - אמר לו: לסטים, בענייני ליסטות ידע! - אמר לו: ומה הנאָתָּ אותי? שם קראו לי רבי, וכאן קוראים לי רבי. אמר לו: הנאיתך שקרבתיך תחת כנפי השכינה.⁸

חלשה דעתו של רבי יוחנן, חלש ריש לקיש.⁹ באה אחותו בוכה, אמרה לו: עשה בשביל בני! אמר לה: "עָזְבָה יְתָמִיךָ אֲנִי אֲחִיָּה" (ירמיהו מט יא). - עשה בשביל אלמנותי! - אמר לה: "וְאֶלְמָנְתֶיךָ עָלֶי תִבְטָחוּ" (המשך הפסוק שם). נחה נפשו של רבי שמעון בן לקיש, והיה מצטער רבי יוחנן אחריו הרבה. אמרו רבנן: מי ילך ליישב את דעתו? - ילך רבי אלעזר בן פדת, שמחודדים שמועותיו. הלך, ישב לפניו. כל דבר (מילתא) שהיה רבי יוחנן אומר, אמר לו: תניא דמסייעא לך. אמר: אתה כבן לקיש? בן לקיש, כאשר הייתי אומר דבר - היה מקשה לי עשרים וארבע קושיות, והייתי מתרץ לו עשרים וארבעה תירוצים, ומתוך כך רווחה השמועה (ההלכה).¹⁰ ואתה אומר לי: תניא דמסייע לך! האם אינני יודע שיפה אמרתי? היה (ר' יוחנן) הולך וקורע את בגדיו ובוכה ואומר: היכן אתה בן לקיש, היכן אתה בן לקיש?¹¹ והיה צועק וצורח עד שניטלה דעתו ממנו ובקשו חכמים רחמים עליו ונחה נפשו.¹²

מסכת תענית דף ח עמוד ב - ט ע"א

ואמר רבי יוחנן: מאי דכתיב: "עשר תעשר" ¹³? - עשר בשביל שתתעשר. מצאו רבי יוחנן לבנו הקטן (ינוקא) של ריש לקיש, אמר לו: אמור לי פסוקך! - אמר לו: "עשר תעשר". אמר לו: ומאי עשר תעשר?¹⁴ - אמר לו: עֶשֶׂר בשביל שתִּתְעַשֵּׂר.¹⁵ - אמר לו (הינוקא לר' יוחנן): מנין לך? - אמר לו: לך תנסה.¹⁶ - אמר לו: והאם מותר לנסות את הקב"ה? והכתיב: "לא תנסו את ה' אלהיכם!" - אמר לו (ר' יוחנן לינוקא): כך אמר רבי הושעיא:¹⁷ חוץ מזו (שמותר בה לנסות), שנאמר: "הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי טרף בביתי ובחנוני נא בזאת אמר ה' צבאות אם לא אפתח לכם את ארובות השמים והריקותי לכם ברכה עד בלי די" (מלאכי ג י). מאי עד בלי די?

שדווקא סיפור זה מצביע על התחלת ירידתה של ההגמוניה של ארץ ישראל כמובילה בלימוד התורה ור' יוחנן הוא מאחרון משמריה. ראה בגמרא שם דבריו התקפים של ר' אלעזר מתלמידיו בשבח ארץ ישראל.

⁷ שכיוון שקיבל עליו עול תורה, תש כוחו. ראה גמרא מגילה כח ע"ב שכאשר ריש לקיש, שהיה אז כבר גדול בתורה, צריך לעבור נחל קטן, נזקק לסבל שירכיבוהו על כתפו ויעבירוהו את הנחל. ראה שם שריש לקיש ביקש שיטיל אותו למים משהתברר לו שהאיש יודע שישה סדרי משנה (שלא רצה להשתמש בתלמיד חכם).

⁸ התפרצותו של ר' יוחנן כלפי ריש לקיש: ליסטים מבין בענייני ליסטות, היא הלבנת פנים, איסור אזכור לבעל תשובה את עברו (בדומה לגר) ולפיכך בלתי מובנת לחלוטין. אלא אם נאמר שנאמרה בפליטת פה ואח"כ ר' יוחנן מנסה לפייסו: "שקרבתיך לגבי השכינה". קושי זה מתעצם לנוכח הסיפור בירושלמי תרומות ח ד, שריש לקיש מציל את כספו של ר' יוחנן ששדדוהו לסטים. ראה דברינו [סיעה של בני אדם](#) בפרשת ויגש. מנגד, ראה גמרא חולין עז ע"א שר' יוחנן, שבד"כ הלכה כמותו, ידע לחזור בו ולהסכים לדעתו של ריש לקיש: "שאני הכא דהדר ביה ר' יוחנן לגביה דר"ש בן לקיש, דא"ל: אל תקניטני, בלשון יחיד אני שונה אותה". ולהלן נראה גם את מתינתו של ר' יוחנן בגמרא יבמות בלימוד מדרש תורת כהנים שלא הכיר. משמע, שכשרצה, ידע ר' יוחנן להיות מתון והתפרצותו כאן כלפי ריש לקיש גיסו באמת תמוהה.

⁹ ר' יוחנן הקפיד וריש לקיש חלה. חולי של סכנת חיים יש לומר.

¹⁰ הזלזול כאן בר' אלעזר מגדולי תלמידיו של ר' יוחנן (סתם ר' אלעזר האמורא הוא ר' אלעזר בן פדת שדברי תורה רבים נאמרו בשמו) אינו מובן. ראה המשולש ר' יוחנן, ריש לקיש ואלעזר בן פדת בגמרא יבמות עב ע"ב. ר' אלעזר בן פדת מביא שם דרשה על "וביום" (לעניין נותר ומילה שלא בזמנם) שהשתיקה את ר' יוחנן והוא נשאר ללא מענה. ר' יוחנן מתפעל מאד מדרשה זו ומספר על כך לריש לקיש: "א"ל רבי יוחנן לריש לקיש: ראיתי לבן פדת שיושב ודורש כמשה מפי הגבורה! א"ל ר"ל: ידידה היא? מתניתא היא. היכא תנא ליה? בתורת כהנים. נפק תנייה בתלתא יומי, וסברה בתלתא ירחי". ריש לקיש מגלה לר' יוחנן את מדרש תורת כהנים, שר' אלעזר מצטט ברגילות לשון, ור' יוחנן לא הכיר! אבל הוא שונה אותה בשלושה ימים ולומד וסובר אותה בשלושה חודשים!

¹¹ גם בצערו הגדול, גם בהרגשת חסרונו של ריש לקיש, לא מכנה אותו ר' יוחנן בשמו: שמעון או רבי שמעון, כפי שעושה המספר לעיל, אלא: בן לקיש!

¹² ואיך תפקד אח"כ בית המדרש בטבריה שהיה מרכז התורה בארץ ישראל? איך יכלו התלמידים להתלכד מחדש ולשקם את בית המדרש לאחר ששני הראשים הגיסים נפטרו כמעט בזה אחר זה? והכל מהקפדה וקנאה?

¹³ פרשת ראה, דברים פרק יד פסוק כב: "עֶשֶׂר תַּעֲשֶׂר אֶת כָּל־תְּבוּאֹת זֶרְעֶךָ הַיֵּצֵא הַשָּׂדֶה שָׁנָה שָׁנָה".

¹⁴ מה מובנו של פסוק זה, למה כפילות הלשון (שאומרת דרשני)? הנטייה הראשונה היא להניח שאלה דברי ר' יוחנן לינוקא, אבל רש"י מפרש שהינוקא שציטט את הפסוק, ממשיך ושואל את ר' יוחנן מה משמעותו. שינוי זה של הדיאלוג יובן עפ"י סופו ואנו נלך בדרכו של רש"י שגם שטיינזלץ מצטרף לה.

¹⁵ שזו דרשת ר' יוחנן שמובאת בראש הסוגיה.

¹⁶ הילד מאתגר את ר' יוחנן מנין לו דרשתו? (האם ידע עם מי הוא מדבר) ור' יוחנן אומר לו: לך תנסה. וההמשך ממשיך להפתיע.

¹⁷ ר' יוחנן מצטט את ר' אושעיא רבו.

אמר רמי בר חמא אמר רב: עד שיבלו שפתותיכם מלומר די. - אמר לו (הינוקא לר' יוחנן): אם הייתי מגיע לפסוק זה, לא הייתי צריך לך ולהושעיא רבך.¹⁸

ועוד מצא רבי יוחנן את ילדו של ריש לקיש שישב ואמר: "אולת אדם תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו" (משלי יט ג). ישב רבי יוחנן והיה תמה; אמר: מי איכא מידי דכתיבי בכתובי דלא רמיזי באורייתא? - אמר לו (הילד לר' יוחנן): אטו הא מי לא רמיזי?¹⁹ והכתיב: "ויצא לבם ויחרדו איש אל אחיו לאמר מה זאת עשה אלהים לנו" (בראשית מב כו).²⁰ נשא, ר' יוחנן, את עיניו והסתכל בו. באה אמו והוציאה אותו, אמרה לו: לך מלפניו, שלא יעשה לך כמו שעשה לאביך.²¹

מסכת אבות פרק ב משנה ה: "אין בור ירא חטא ולא עם הארץ חסיד ולא הביישן למד ולא הקפדן מלמד".

אבות דרבי נתן נוסח א פרק טו: "ואל תהא נוח לכעוס - כיצד? מלמד שיהא עניו כהלל הזקן ואל יהי קפדן כשמאי".

אבות דרבי נתן נוסח ב פרק א: "הו מתונין בדין שלא יהא אדם קפדן ... שכל מי שהוא קפדן סופו לשכח את דבריו, שכן מצינו במשה אדון הנביאים על שהקפיד שעה אחת שכח את דבריו והשיב אלעזר בן אהרן תחתיו".

מסכת סנהדרין קיג ע"א: "משל דאליהו למה הדבר דומה - לאדם שטרק את הדלת ואיבד את המפתח.²² דרש רבי יוסי בציפורי: אבא אליהו קפדן היה. הוה רגיל למיתי גביה, איכסיה מיניה תלתא יומי ולא אתא. כי אתא אמר ליה: אמאי לא אתא מר? - אמר ליה: קפדן קרית לי! - אמר ליה: הא דקמן, דקא קפיד מר".

בראשית רבה עד י: קפדנותן של אבות ולא ענוותנותן של בנים. קפדנותו של יעקב ולא ענוותנותו של דוד.

מסכת יבמות דף עב עמוד ב

א"ל רבי יוחנן לריש לקיש: ראיתי לבן פדת שיושב ודורש כמשה מפי הגבורה, אמר לו ריש לקיש: דידיה היא? מתניתא היא. היכא תנא ליה? בתורת כהנים. נפק תנייה בתלתא יומי, וסברה בתלתא ירחי.²³

מסכת יבמות דף צו עמוד ב²⁴

... הלך ר' אלעזר אמר שמועה בבית המדרש, ולא אמרה משמו של ר' יוחנן. שמע רבי יוחנן והקפיד. נכנסו אליו רבי אמי ור' אסי (לפייסו), אמרו לו: לא כך היה המעשה בבית הכנסת של טבריא, בְּנֶגְרָ²⁵ שיש בראשו גלוסטרא שנחלקו בו רבי אלעזר ורבי יוסי,²⁶ עד שקרעו ספר תורה בחמתם? קרעו סלקא דעתך (עולה על דעתך)? אלא אמור: שנקרע ספר תורה בחמתם. והיה שם רבי יוסי בן קיסמא, אמר: תמיה אני, אם לא יהיה בית הכנסת זה עבודת כוכבים! וכן היה.²⁷

¹⁸ הילד עדיין למד את התורה ולא הגיע לסוף הנביאים, לספר מלאכי. והוא סונט בר' יוחנן שהפסוקים מפורשים ואין צורך בדרשות.

¹⁹ הילד ששינן את הפסוק ממשלי על איולת האדם, שם לב (או שמע) שר' יוחנן תמה ומחפש סימוכין לפסוק זה בתורה.

²⁰ אחי יוסף מתחילים להבין שמה שקורה להם הוא בגין חטאם, כמו שאמרו קודם: "אבל אשמים אנחנו על אחינו וכו'", אבל מטילים כביכול את האשמה על אלהים. אין זה כמובן פשט הפסוק, אבל רמז מספיק בתורה לפסוק במשלי שאדם עושה מעשי איולת המסלפים את דרכו והוא זועף על אלהים. שוב מפגין הילד בקיאות רבה בפסוקי התורה, אם לא במקרא כולו.

²¹ מכאן ראייה ברורה שסיפור זה היה לאחר מותו של ריש לקיש ושלא כסיפא של הגמרא בבבא מציעא לעיל שם משמע שר' יוחנן נפטר בסמוך למותו של ריש לקיש ובשל אותו אירוע קשה. ראה ירושלמי מסכת מגילה פרק א הלכה יא על ר' יוחנן שלא בא לבית הוועד שלוש שנים ומחצה, מצער. אך לאחר מכן בא וחידש להם חידוש יפה. ור' אלעזר הוא שרואה בחלומו: "למחר סיני יורד (מגיע) ומחדש לכם דבר". סיני הוא כינוי של כבוד לגדול הדור - ר' יוחנן במקרה זה.

²² משום שאלהו גזר על הטל והמטר ולא מצא את הדרך לבטל את גזירתו והוא עצמו נאלץ לנדוד צפונה מפני הבצורת (מלכים א' יז).

²³ בגמרא שם מסופר שר' אלעזר בן פדת הביא דרשה על המילה "וביום" (לעניין דין נותר ומצוות מילה שלא בזמנם), שבעקבותיה נשאר ר' יוחנן ללא מענה והתפעל ממנה מאד. זה אותו ר' אלעזר בן פדת שר' יוחנן סונט בו בגמרא בבא מציעא לעיל, לאחר פטירתו של ריש לקיש: "את כבר לקישה? בר לקישה, כי הוה אמינא מילתא - הוה מקשי לי עשרין וארבע קושייתא, ומפרקינא ליה עשרין וארבעה פרוקי, וממילא רווחא שמעתא ... אטו לא ידענא דשפיר קאמינא?". וכאן ר' יוחנן לא רק מפרגן לר' אלעזר, אלא גם מקבל בפשטות את העובדה שאינו מכיר את מדרש תורת כהנים (ספרא), בעוד דריש לקיש ור' אלעזר הכירו (נושא למחקר תולדות המדרש). והוא יושב ומשנן את תורת כהנים בשלושה ימים ולומד אותם בשלושה חדשים. זה ר' יוחנן מתון בהרבה ממה שראינו וממה שנראה בהמשך דברינו.

²⁴ ראה מקבילה לסיפור שלהלן גם בתלמוד ירושלמי מסכת שקלים פרק ב הלכה ז.

²⁵ בריח שיש בראשו עיגול בולט (גלוסטרא).

²⁶ אם מותר לטלטל אותו בשבת כדין כלי.

²⁷ חזרנו לקפדנותו של רבי יוחנן. אנחנו נוטים לחשוב שסיפור זה, בו אין אזכור לריש לקיש, אירע לאחר מותו של ריש לקיש. שוב אין לר' יוחנן שקט נפשי. אולי "נחה נפשו" כנזכר בבבא מציעא לעיל לא היה מידי, ר' יוחנן נמנע לבוא לבית המדרש שלוש שנים ומחצה מצער, אח"כ ניסה לחדש תלמודו, אבל קפדנות רדפה צער וצער רדף קפדנות וסופו שנחה נפשו.

חזר (ר' יוחנן) והקפיד עוד יותר, אמר: חברותא נמי!²⁸ נכנס אליו ר' יעקב בר אידי, א"ל: "כאשר צוה ה' את משה עבדו כן צוה משה את יהושע וכן עשה יהושע לא הסיר דבר מכל אשר צוה ה' את משה" (יהושע יא טו), וכי על כל דבר שאמר יהושע היה אומר להם כך אמר לי משה? אלא יהושע יושב ודורש סתם, והכל יודעין שתורתו של משה היא. אף ר' אלעזר תלמידך יושב ודורש סתם, והכל יודעין כי שלך היא. אמר להם: מפני מה אי אתם יודעין לפייס כבן אידי חברינו!

ורבי יוחנן מאי טעמא קפיד כולי האי? דאמר רב יהודה אמר רב: מאי דכתיב: "אָגוּרָה בְּאֶקְלָף עוֹלָמִים אֶחָסָה בְּסֵתֶר כְּנֶפֶלֶף סֵלָה" (תהלים סא ה)? וכי אפשר לו לאדם לגור בשני עולמים? אלא אמר דוד לפני הקב"ה: ריבוננו של עולם, יהי רצון שיאמרו דבר שמועה מפי בעולם הזה; דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: כל תלמיד חכם שאומרים דבר שמועה מפיו בעולם הזה, שפתותיו דובבות בקבר.²⁹

פסיקתא רבתי (איש שלום) פיסקא לב - ענייה סוערה ד"ה ושעריך לאבני אקדח

"ושעריך לאבני אקדח וכל גבולך לאבני חפץ" (ישעיהו נד)³⁰ - כל כך למה? שעתיד הקב"ה לעשות שער גדול לבית המקדש ושני פשפשים מאבן טובה אחת של מרגליות. ור' יוחנן היה יושב ודורש: עתיד הקב"ה לעשות שער גדול של בית המקדש ושני פשפשים מאבן טובה אחת. היה שם אדם יושב ודורש: עתיד הקב"ה לעשות שער גדול של בית המקדש ושני פשפשים מאבן טובה אחת של מרגלית!³¹ והלא אפילו כביצה אין אתה מוצא עכשיו! הלך ופירש בים הגדול ושקעה ספינתו והאיר הקב"ה את עיניו וראה שם מלאכי השרת שהיו יושבים ומסתתרים בה ומגלפים בה. אמר להם: זו למה? אמרו לו: לשער הגדול של בית המקדש. לשנה אחרת בא ומצא את רבי יוחנן שהיה יושב ודורש שעתיד הקב"ה לעשות שער גדול של בית המקדש ושני פשפשים מאבן טובה של מרגלית אחת.³² אמר לו: דרוש ולך נאה לדרוש! אמר לו: מה ראית שכך אמרת לי? אמר לו: אילולי שראיתי בעיני לא האמנתיך. מה עשה רבי יוחנן תלה עיניו וצפה בו, מיד נעשה גל של עצמות.³³

מסכת בבא קמא דף קיז עמוד א

...³⁴ א"ל רב: כהנא, עד האידנא הוּו פרסאי דלא קפדי אשפיכות דמים, והשתא איכא יוונאי דקפדו אשפיכות דמים ואמרי: מְרַדְּיִן מְרַדְּיִן.³⁵ קום עלה לארץ ישראל, וקבל עליך שלא תקשה לרבי יוחנן שבע שנים. הלך (רב כהנא) ומצא את ריש לקיש כשהוא יושב וחוזר ומסכם את ישיבת (סוגית) היום לחכמים. אמר להם: ריש לקיש היכן הוא? אמרו לו: מדוע (אתה שואל)? אמר להם (רב כהנא)³⁶: זו קושיה וזו קושיה, זה תירוץ וזה תירוץ.³⁷ אמרו לו לריש לקיש.³⁸ הלך ריש לקיש א"ל לרבי יוחנן: ארי עלה מבבל, שיעיין מר במתיבתא למחר. למחר הושיבו

²⁸ עשית אותי חבר למריבות ר' אלעזר ור' יוסי שהם תלמידי!

²⁹ האם הקפדתו של ר' יוחנן נובעת מהדאגה שלא ישכחו אותו לאחר מותו? כל עוד אני נוכח כאן, בעולם הזה, ניחא, אבל מה יהיה, דואג ר' יוחנן, כשכבר לא אהיה כאן? אם לא אקפיד עליהם כשאני עוד כאן, איך אזכה שיאמרו תורה בשמי שפתותי ידובבו בקבר? (ביטוי שמסמל את חיות הרב גם לאחר מותו, דרך תורתו, בדומה לאמרה: צדיקים במותם קרויים חיים). אנחנו יכולים להרגיע את ר' יוחנן שמאות אם לא אלפי דברי תורה מובאים בשני התלמודים ובמדרשים בשמו, כולל שם האומר בשמו, כגון: אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן, אמר רב אחא בר יעקב אמר רבי יוחנן, אמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יוחנן, אמר ר' אבהו אמר ר' יוחנן ועוד. ובלשון הירושלמי: רבי יסא בשם ר' יוחנן, שמעון בר ווה בשם ר' יוחנן, חברייא בשם ר' יוחנן, ר' ירמיה בשם ר' יוחנן ועוד. נראה שעורך קטע זה בגמרא באמת קצת חמד לצון כשסיים את הסוגיה במילים: "דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: כל תלמיד חכם שאומרים דבר שמועה מפיו בעולם הזה, שפתותיו דובבות בקבר".

³⁰ ראה הפסוקים הפותחים את הנחמה השלישית [ענייה סוערה לא נוחמה](#), עליה כבר זכינו לדרוש בפרשת ראה: "עֲנִיָּה סֹעֶרָה לֹא נִחְמָה הִנֵּה אֲנִי מְרַבֵּץ בְּפִיךָ אֲבָנִיךָ וְיִסְדֶּדְתִּיךָ בְּסַפְּרִים: וְשִׁמְתִי כְּדָד שִׁמְשִׁתִּיךָ וְשִׁעְרֶיךָ לֹא בְּנִי אֶקְדָּח וְכָל־גְּבוּלְךָ לֹא בְּנִי חֲפָץ". גאולת ירושלים וקימומה מתוארים בשפע של אבנים יקרות ונדירות שיכסו את ירושלים וסביבותיה.

³¹ לשון מלגלת. האיש חזר על דברי ר' יוחנן בנימה של זלזול ולגלוג, שר' יוחנן מדבר דברי גוזמה.

³² נראה שבכל שבת "ענייה סוערה" חזר ר' יוחנן ודרש את הדרשה הזו והוסיף בה נופך פטדה וברקת. ואולי ניתן ללמוד מכאן משהו על דרכי הדרשה והאגדה (ושבתות נחמה?) בתקופת חז"ל. ראה סדר ההפטרות בגמרא מגילה לא ע"א.

³³ ר' יוחנן מקפיד לא רק מה יהיה בעולם הבא, אלא גם לימות המשיח. שוב, מסתיימת הקפדתו של ר' יוחנן במיתה של משהו. השווה עם אותו תלמיד שלגלג שלוש פעמים על רבן גמליאל שישב ודרש: "עתידה אשה שתלד בכל יום ... עתידים אילנות שמוציאין פירות בכל יום ... עתידה ארץ ישראל שתוציא גלוסקאות וכלי מילת", ורבן גמליאל לא כועס עליו ובוודאי לא הופך אותו לגל של עצמות, אלא עונה לו במתינות: "בוא ואראך דוגמתם בעולם הזה" (מסכת שבת ל ע"ב).

³⁴ הסיפור שם מתחיל באדם שהתחצף בבית דינו של רב ורב כהנא הרג אותו.

³⁵ רצח, רצח. שהשלטונות החדשים (הסאסאנים שמכונים כאן יוונים) דנו רוצחים בבתי דין ממלכתיים ולא עוד בבתי דין מקומיים כיתתיים (שטיינזלץ).

³⁶ בלי ששמע את הדרשה של ר' יוחנן.

³⁷ שמפני חריפותו וידעתו (של רב כהנא) כיוון לכל מה שנידון בבית המדרש (בלי שנכח שם).

³⁸ שהגיע אדם גדול בתורה.

אותו בשורה הראשונה שלפני ר' יוחנן. אמר ר' יוחנן שמועה ולא הקשה (רב כהנא דבר).³⁹ הוריד אותו אחרנית (משורה לשורה) שבע שורות, עד שהושיב אותו בשורה האחרונה. א"ל רבי יוחנן לר"ש בן לקיש: ארי שאמרת נעשה שועל! אמר (רב כהנא בלבו): יהי רצון שאותן שבע שורות שהורידוני תהיינה חילוף שבע השנים שאמר לי רב.

קם עמד על רגליו, א"ל (רב כהנא לר' יוחנן): יחזור מר לראש דרשתו. אמר שוב את השמועה והקשה. הושיבו אותו שוב בשורה הראשונה. אמר ר' יוחנן שוב שמועה והקשה לו. ר' יוחנן היה יושב על שבעה כרים (כדי שייראה לכל). הורידו לו מצע אחד מתחתיו.⁴⁰ שוב אמר ר' יוחנן שמועה והקשה לו, עד שהורידו את כל המצעות מתחתיו וישב על הארץ. רבי יוחנן אדם זקן היה והיו גביני עיניו סרוחים.⁴¹ אמר להם: הגביהו לי את עיני ואראה (את האדם הגדול הזה). הרימו לו את גביניו במכחול של כסף, ראה אותו ששפתיו פרודות.⁴² סבר ר' יוחנן שהוא צוחק עליו. חלשה דעתו ומת רב כהנא.⁴³ למחר אמר להם רבי יוחנן לרבנן: ראיתם לבבלי איך הוא עושה? אמרו לו: דרכו כך.

(שמע ר' יוחנן והצטער מאד על מה שגרם). נכנס למערת הקבורה (של רב כהנא). ראה שיש נחש מקיף את פי המערה. א"ל: עכנא, עכנא, פתח פיך ויכנס הרב אצל תלמיד, ולא פתח. יכנס חבר אצל חבר, ולא פתח. יכנס תלמיד אצל הרב, פתח לו. ביקש רחמים והקימו לתחיה. א"ל: אם הייתי יודע שדרכו של אדוני כך לא הייתה נחלשת דעתי. עכשיו שיבוא מר איתי ויצא מהמערה. א"ל: אם יכול אתה לבקש רחמים ששוב לא אמות, אלך אתך. ואם לא - לא אלך. הואיל וחלפה השעה ועברה, העיר אותו והעמיד אותו ושאל אותו כל הספיקות שהיו לו ופתר אותם לו. זהו שאמר ר' יוחנן בכמה מקומות: מה שאני אומר שלכם, של בני בבל הוא.⁴⁴

משנה מסכת אבות פרק ב משנה י

... רבי אליעזר אומר: יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך ואל תהי נוח לכעוס ושוב יום אחד לפני מיתתך והוי מתחמם כנגד אורן של חכמים והוי זהיר בגחלתן שלא תכוה שנשיכתן נשיכת שועל ועקיצתן עקיצת עקרב ולחישתן לחישת שרף וכל דבריהם כגחלי אש.⁴⁵

תלמוד בבלי מסכת חגיגה דף טו עמוד ב

כי נח נפשיה דאחר אמרי: לא מידן לידייניה, ולא לעלמא דאתי ליתי. לא מידן לידייניה - משום דעסק באורייתא, ולא לעלמא דאתי ליתי - משום דחטא. אמר רבי מאיר: מוטב דלידייניה ולייתי לעלמא דאתי, מתי אמות ואעלה עשן מקברו. כי נח נפשיה דרבי מאיר סליק קוטרא מקבריה דאחר. אמר רבי יוחנן: גבורתא למיקלא רביה? חד הוה ביננא ולא מצינן לאצוליה. אי נקטיה ביד - מאן מרמי ליה, מאן? אמר: מתי אמות ואכבה עשן מקברו! כי נח נפשיה דרבי יוחנן - פסק קוטרא מקבריה דאחר. פתח עליה ההוא ספדנא: אפילו שומר הפתח לא עמד לפניך, רבינו.⁴⁶

³⁹ כפי שהורה לו רב.

⁴⁰ שמשום שלא ידע לענות, הורידו לו, לר' יוחנן, מצע אחד מתחתיו, להראות שהוא מקטין עצמו בפניו.

⁴¹ סבל ממחלת צניחת עפעפיים ויש אומרים שמכאן הביטוי "טול קורה מבין עיניך".

⁴² שפתיו של רב כהנא שהיה לו מום בשפתיו ור' יוחנן חשב שהוא מגחך עליו.

⁴³ כתוצאה מהקפדתו של ר' יוחנן.

⁴⁴ כל הדברים שלמד מרב כהנא באותו הזמן.

⁴⁵ ראה פירוש המשנה לרמב"ם למשנה זו: "ואמנם אומרו והוי מתחמם כנגד אורן וכו' ... הכוונה בזה הציווי, שהוא אומר לך: כאשר תתחבר לחכמים ובעלי המעלות - אל תנהג בחברתם קלות ראש ותרבה להתחטא עליהם, וגם אל יאוימו פניך עמהם, אלא תהיה חברתך להם שתתקרב עד מקום שיקרבוך, ותעמוד אצל הגבול שיגיעוך אליו, ולא תוסיף להתקרב אליהם יתר על מה שקרבוך, כדי שלא תתקלקל דעתם עליך, ותתהפך אהבתם לשנאה, ולא תגיעך מהם התועלת אשר תקווה אותה. והמשיל זה במי שיתחמם באש, שאם ישב בריחוק מה ממה - יהנה מחומה, ויקבל תועלת מאורה, ואם יקיר עצמו ויוסיף להתקרב - ייכוה, ותשוב לו התועלת לנזק, והוא ענין אומרו על צד המשל: הוי מתחמם כנגד אורן שלחכמים, והוי זהיר מגחלתן. אחר כך הוסיף להפחיד מזה, ואמר: אל תחשוב שאם יעקצוך בלשונותיהם תשוב ותפייסם בדברים ויתפייסו, כי הם לא יקבלו הלחש, כמו שלא יקבלו השרף, כמו שאמר: אשר לא ישמע לקול מלחשים (תהלים נח ו). ואתה תראה זה במעשה גיחזי עם רבו, וישוע הנוצרי עם יהושע בן פרחיה".

⁴⁶ נסיים בדבר טוב. בקטע גמרא זה המספר את שאירע לאחר מותו של אלישע בן אבויה, מתגלית דמותו האצילית של ר' יוחנן. במקבילה בירושלמי חגיגה פרק ב הלכה א (ובעקבותיו ברות רבה ו ד, קהלת רבה ז א ומדרש משלי (בובר) ו כב) האש על קברו של אלישע בן אבויה נצתה מיד לאחר מותו. ר' מאיר בא ופורס טליתו על הקבר וגורם לה שתכבה: "מה עשה? פרש טליתו על הקבר, אמר: ליני הלילה וגו' (רות ג יג) - ליני בעולם הזה שדומה ללילה. והיה בבוקר - זה העולם הבא שכולו בוקר. אם יגאלך טוב יגאל - זה הקב"ה שהוא טוב ... ואם לא יחפוץ לגאלך וגאלתיך אנכי חי ה' - וכבתה האש". אבל בנוסח הבבלי למעלה, במותו של ר' מאיר החלה האש לבעור מעל קברו של אלישע בן אבויה משום שהוא בחר שמוטב שרבו ידון בעולם האמת (ואח"כ יגיע למנוחה) מאשר שיישאר תלוי בין שני העולמות. האש פסקה מקברו של אלישע בן אבויה רק בדורו ובזכותו של ר' יוחנן שקבל על חכמי כל הדורות

מחלקי המים
ירושלים

מים אחרונים: בעקבות גיליון זה, הרחבנו את הנושא והוצאנו גיליון נוסף במיוחדים בשם: שועל, עקרב, נחש וגחלי אש.
הקפדנות לא הייתה רק נחלתו של ר' יוחנן.

שלפניו: "חד הוי ביננא ולא מצינן לאצוליה?" – אחד היה בינינו והתקלקל ואין אנחנו יכולים להצילו? ועליו אמר הספדן שספד לרבי יוחנן: "אפילו שומר הפתח לא עמד לפניך רבינו".